

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ ТА ПРИМУСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Бурак М. В., Болістовська Д. Д.

ВСТУП

Десять років тому Україна вперше зіткнулась із масштабними негативними наслідками війни – масовою депортацією та примусовим переміщенням українців, спричиненими збройним вторгненням та тимчасовою окупацією частини території України російською федерацією (далі – рф, росія).

Після 24 лютого 2022 року російська збройна агресія вступила в нову фазу і призвела до найбільшої з часів Другої світової війни масової депортації та примусового переміщення українських дітей.

Вчинення росією міжнародних злочинів на території України стало практикою та ціленаправленою тактикою російського політичного та військового керівництва. Ставлячи під сумнів саме існування Української держави, заперечуючи її суверенітет, незалежність та територіальну цілісність, в межах її міжнародно визнаних кордонів, росія порушила основоположні принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) та знехтувала засадами всієї системи міжнародної безпеки, нормами міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини на всіх українських територіях, які знаходились та продовжують знаходитись сьогодні під контролем російських окупантів¹.

Депортація та примусове переміщення українських дітей – особливе явище, яке потребує надважливої уваги з причин того, що в діях росії є ознаки порушення трьох статей Римського статуту Міжнародного кримінального суду (6-8): геноцид в частині насильницького передавання українських дітей з однієї захищеної групи до іншої; злочин проти людяності у вигляді депортації або насильного переміщення українських дітей; воєнний злочин у формі

¹ Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.

незаконної депортації або незаконного переміщення українських дітей².

Додатковим свідченням актуальності в аспекті обраної тематики є те, що 17 березня 2023 року Палата Досудового провадження II Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) видала ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноваженої при президентові росії з прав дитини марії львової-белової у зв'язку з воєнними злочинами у формі незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до росії (згідно зі статтями 8 (2) (a) (vii) і 8 (2) (b) (viii) Римського статуту)³.

Станом на 16 квітня 2024 року, за офіційними даними платформи «Діти війни», верифіковано 19 546 випадків депортованих та/або примусово переміщених дітей, з них – 388 вдалося повернути. Проте ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих і деокупованих територіях України⁴.

Власне для того, щоб повернути дітей в Україну, потрібно посилити тиск міжнародної спільноти на росію, як політично так і економічно, а також притягнути до відповідальності тих, хто чинить геноцид по відношенню до українських дітей, та й всього населення України в цілому⁵.

У світовому просторі питання міжнародно-правового захисту прав людини під час збройних конфліктів окреслені у роботах Джеральдини ван Б'юрен, Г. Верле, Криль Франсуази, працях Аль-Нсур, О. Вінгловської, Н. Крестовської, Н. Опольської, Н. Лінник та ін.

Механізми провідних міжнародних організацій щодо врегулювання конфліктогенних ситуацій на міжнародній арені упродовж ХХ – початку ХХІ ст. були предметом дослідження як вітчизняних, так і закордонних дослідників, зокрема: Т. Алексеєвої, І. Блищенко,

² Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Аналітичний звіт. 2022. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf.

³ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

⁴ Діти війни. Офіц. Веб-сайт. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

⁵ Басиста І. В. Притягнення Міжнародним кримінальним судом до відповідальності за вчинені та вчинювані міжнародні злочини в Україні, в тому числі щодо дітей (продовження огляду). *Львівська політехніка*. 2023. С. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-1>

С. Бойчук, В. Бруз, О. Звездової, С. Капраль, М. Мацях, В. Мищик, Д. Лікарчук, Л. Панченко, В. Філіпчук О. Цебенко тощо⁶.

Питання застосування окремих положень міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту були предметом дослідження і вітчизняних вчених І. В. Басистої, І. П. Бахновської, Є. В. Бідняка, С. С. Бондаренко, М. М. Гнатовського, О. Ю. Дрозда, Д. А. Журавської, В. М. Лисика, М. І. Пашковського, Г. В. Попова, К. Ю. Примакова та ін.

Безумовно, внесок науковців у розроблення зазначеної проблематики, безумовно, є вагомим, проте вони не аналізували зміст сучасних універсальних угод у сфері міжнародного права, які встановлюють міжнародні механізми щодо повернення депортованих чи примусово переміщених українських дітей.

Емпіричною базою наукової статті є корпус нормативних документів міжнародного гуманітарного права (Конвенція про права дитини, Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду); Звіти Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, Доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні, Звіти Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Спеціальна Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рішення Міжнародного суду ООН та Міжнародного кримінального суду; дослідження міжнародних неурядових організацій; платформи childrenofwar.gov.ua/ («Діти війни»), warcrimes.gov.ua (Офіс Генерального прокурора), ombudsman.gov.ua (Омбудсман Лубінець Дмитро), доповіді правозахисних організацій (Human Rights Watch) та інше.

Важливими є результати роботи міжнародних неурядових організацій. Зокрема, дослідження депортації українських дітей проводила лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я. Проект «Обсерваторія конфліктів», який є центральним центром для збору, аналізу та надання широкого доступу до доказів військових злочинів та інших звірств, вчинених росією на території України, офіційно стартував 14 лютого 2023 року⁷.

Не менш цікавим є дослідження правника Ф. Сендса, який закликав притягнути російське керівництво за злочин агресії. Згодом він

⁶ Байрак С. О. Механізми Організації Об'єднаних Націй щодо врегулювання міждержавних конфліктів. *Acta securitatae volynienses* no 2, 2023. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-2-1>

⁷ Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. Вип. 2, 2023. С. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.8>

обговорив необхідність створення окремого міжнародного суду для розгляду справ, пов'язаних з агресією. У відповідь на цю потребу Групою публічного міжнародного права та політики⁸ був розроблений проект закону про створення Вищого суду України для воєнних злочинів.

1. Захист дітей в умовах збройного конфлікту у міжнародному праві

Міжнародна спільнота засуджує всі форми агресії, включаючи війни та збройні конфлікти, спрямовані проти інших держав.

Стаття 8 Конвенції про права дитини 1989⁹ року проголошує, що одним із головних зобов'язань Держав-учасниць є повага до права дітей на захист їхньої особистості, включаючи громадянство, ім'я та сімейні стосунки, відповідно до закону, без незаконного втручання. Якщо дитина була незаконно позбавлена частково або повністю своєї особистості, Держава-учасниця надає дитині необхідну допомогу та захист для якнайшвидшого відновлення її порушених прав.

Положення статті 38 вказаної Конвенції зобов'язує Держав-учасниць вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, що в якійсь мірі кореспондує з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема, з Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них 1977 року, в яких питанням захисту дітей присвячені положення, що стосуються як цивільного населення загалом, так і окремої категорії¹⁰.

Так, стаття 24 Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни (далі – ЖК IV)¹¹ декларує, що всі сторони конфлікту вживають усіх необхідних заходів для того, щоб діти, які є сиротами у віці до 15 років або були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни не можуть бути залишені без будь-яких засобів для існування. До того ж, сторони конфлікту мають сприяти прийняттю цих дітей нейтральними державами під час конфлікту за

⁸ Тополевський Р. Юридична відповідальність за порушення людських прав і воєнні злочини під час агресії російської федерації проти України: передумови та перспективи. *Право України*. № 3, 2023. С. 85-96. DOI: 10.33498/louu-2023-06-085

⁹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹⁰ Пилипишина І. І., Турченко О.Г. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2 (2022). С. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.11>

¹¹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

згодою держави-покровительки (якщо така є) та відповідно до принципів, викладених у пункті 1 ЖК IV.

Пункт 1 статті 49 ЖК IV забороняє переміщення осіб, які перебувають під захистом, з будь-якої причини з окупованої території на територію держави-окупанта або будь-якої іншої держави, як окупованої, так і не окупованої.

Тобто, евакуація є лише одним із способів захисту цивільного населення, який може використовуватися в чітко визначених випадках, а саме: для гарантування безпеки цивільного населення та обумовлений імперативними причинами воєнного характеру.

Крім загального захисту цивільних осіб, діти є окремою категорією, яка потребує особливого захисту від загроз і небезпек війни. Стаття 77 Додаткового протоколу I (далі – ДП I) 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року містить спеціальні норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів, які передбачають, що діти користуються особливою повагою та отримують такий захист і допомогу¹².

Стаття 78 ДП I забороняє сторонам у конфлікті евакуувати дітей до іншої країни, за винятком випадків, коли йдеться про тимчасову евакуацію, необхідну з невідкладних причин, пов'язану зі станом здоров'я чи лікуванням дітей або, якщо вони не перебувають на окупованій території, з їх безпекою¹³. Потрібна письмова згода на евакуацію від батьків або законних опікунів, якщо такі є, або від тих, хто відповідає за опіку над дітьми, якщо батьків або опікунів неможливо знайти.

Дана норма також вимагає, щоб для тимчасової евакуації неповнолітніх з метою безпеки і надання невідкладної медичної допомоги, держава, яка відповідає за ці заходи, створила інформаційну картку з фото та детальними відомостями про переміщену особу і передала її до Центрального довідкового агентства МКЧХ. Прикметно, що ця вимога відповідає обов'язку Держав-учасниць згідно з статтею 9 Конвенції про права дитини. МКЧХ у даній ситуації виступає посередником і фасилітатором процесу повернення родин на індивідуальній основі¹⁴.

¹² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

¹⁴ WAY HOME: внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. URL:

Як зазначає І. О. Позігун¹⁵ на сьогоднішній день у світі існують досить розгалужені інструменти та механізми захисту прав дітей, які поширюються на ті держави світу, які є учасниками відповідного міжнародного договору, щодо захисту прав дитини.

Дійсно, Україна підписала всі вищезгадані міжнародні документи.

Звичайно, згідно з міжнародним правом, права всіх дітей порушуються під час війни, і визнано, що діти, які зростають в умовах війни, потребують особливого захисту. Вкотре погоджуємося із твердженнями науковців та можемо констатувати, що після повномасштабного вторгнення росії майже всі права дитини були грубо порушені, адже ворог, не дотримуючись Женевських конвенцій, Римського статуту і Конвенції про права дитини, вдається до депортації та примусового переміщення дітей.

Російське вторгнення в Україну призвело до безпрецедентних за виміром примусових переміщень та депортації російським агресором українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та з цих територій до держави-агресора¹⁶. Як ми вже зазначали, такі дії підпадають під ознаки трьох статей РС МКС (6-8): геноцид в частині насильницького передавання українських дітей з однієї захищеної групи до іншої (стаття 6 і (е)); злочин проти людяності у вигляді депортації або насильного переміщення населення (стаття 7 (d)); воєнний злочин у формі незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) (згідно зі статтями 8 (2) (a) (vii) і 8 (2) (b) (viii))¹⁷.

Численні положення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини вимагають негайної та безумовної репатріації цивільних осіб, з особливим наголосом на неповнолітніх, і возз'єднання сімей, які були розділені. Саме тому країни в усьому світі виділяють значні ресурси та зусилля для створення та підтримки міжнародних організацій, завданням яких є запобігання збройним конфліктам і широко поширеним порушенням прав людини, особливо тих, що стосуються дітей. Основною метою цих організацій є захист

<https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/way-home.-kontsepsiia-iedynoho-mekhanizmu-repatriatsii.pdf>

¹⁵ Позігун І. О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158-163. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.26>

¹⁶ Сідоренко Ю. (2022), Універсальна міжнародно-правова кваліфікація злочину депортації: передумови виникнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск № 2, 619-623. doi: 10.31733/2078-3566-2022-6-619-623

¹⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

безпеки своїх держав-членів, підкреслюючи важливість забезпечення права на безпеку для всіх осіб, особливо дітей, які є надзвичайно вразливою демографічною групою та потребують спеціального захисту¹⁸.

Російська збройна агресія проти України показала готовність до нових викликів і бездіяльність деяких країн, урядів, громадян, міжнародних організацій таких, як ООН, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі –МКЧХ) тощо. Захист прав депортованих та примусово переміщених українських дітей потребує особливої уваги. Забезпечення безпеки та розвитку дітей є важливим завданням для державних та міжнародних організацій¹⁹.

Тому нині міжнародні організації, безсумнівно, як форма міжнародного співробітництва та багатосторонньої дипломатії мають відігравати надзвичайно важливу роль в питанні захисту дітей під час збройних конфліктів. Вони не тільки впорядковують міждержавні відносини, але й приймають рішення з глобальних питань сучасності. Міжнародні організації відносяться до числа найбільш розвинених і різноманітних механізмів впорядкування міжнародного життя²⁰.

Можемо трактувати міжнародну організацію як об'єднання держав, створене відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору²¹, завдання якої полягає в здійсненні співробітництва в різних галузях, таких як політика, економіка, культура, наука, техніка, право тощо. Міжнародна організація має свою систему органів, права і обов'язки, які впливають з прав і обов'язків держав-членів, а також автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів. Важливо також вказати, що залежно від характеру членства можемо виокремити два види міжнародних організацій: 1) міжнародні міжурядові організації – організації, створені на основі міжнародної угоди; 2) міжнародні неурядові організації – організації, утворювані

¹⁸ Пилипишина І. І., Турченко О.Г. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2 (2022). С. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.11>

¹⁹ Рибачек В. К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії рф. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: Матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 85-88. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-21>.

²⁰ Чепкова К. О. Міжнародні організації як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 742-746. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/185>

²¹ Баб'як О. В., Сазонець І. Л. Міжнародні організації: сутність, функції та канали комунікації з національними урядами. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. № 12/2023. С. 137-143. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.137>.

міжнародною громадськістю з метою встановлення міжнародного співробітництва з актуальних питань міжнародного життя²².

Власне координація зусиль міжнародної спільноти та співробітництво українського Уряду з тими міжнародними організаціями, які здійснюють захист прав дітей є найефективнішим способом пошуку та повернення українських дітей.

Досвід нашої країни показав, що починаючи з 2014 року, а особливо з моменту російсько-української війни після 24 лютого 2022 року, роль міжнародних організацій у наданні допомоги дітям, є надзвичайно важливою. Проте варто зрозуміти, що кожна ситуація вимагає індивідуального підходу, оскільки виникають проблеми з встановленням місцезнаходження та шляхами повернення українських дітей. Якщо стисло описати процедуру повернення, то основним етапом є проведення переговорів з державою-агресором за участю таких організацій як Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», МКЧХ та Orphans Feeding Foundation. Беручи до уваги факт того, що повернення відбуваються не часто та за «один раз» повертається лише до десяти дітей, об'єктивно цей результат не можемо вважати суттєвим, адже час перебування на території росії є згубним для кожної дитини. Тому вкрай важливо, щоб повернення українських дітей відбувалося на постійній основі.

Згубним є й той факт, що росія відмовляється співпрацювати з Україною щодо системного повернення наших дітей. У такому випадку, видається доцільним залучати до розробки та реалізації єдиного правового механізму повернення українських дітей уповноважені міжнародні організації, треті держави та міжнародне співтовариство в цілому.

2. Міжнародна спільнота на захисті прав депортованих та примусово переміщених українських дітей

На жаль, проблема щодо повернення дітей обумовлена також тим, що на рівні міжнародного права не існує механізму повернення дітей і людей, які були депортовані внаслідок збройного конфлікту. Тобто після масштабних депортацій часів Другої світової війни та у післявоєнний період, фактично не розроблено єдиного міжнародного механізму щодо повернення депортованого населення. Утім аналізуючи норми міжнародного гуманірного права, досліджуючи, власне, роль міжнародних організацій в питаннях захисту дітей під

²² Коротков Д. Міжнародні неурядові організації: характер впливу на сучасні міжнародні відносини. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 3 (14) (2022). С. 18-30. Doi: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-18-30>.

час збройних конфліктів, можемо виокремити наступні механізми повернення цивільних, які варто розглядати на перспективу для повернення українських дітей.

1. Укладення угод між воюючими країнами з метою повернути цивільне населення, яке було переміщено чи депортовано в порушення статті 49 ЖК IV. Проте Україна заявила, що не вступатиме в жодні переговори чи угоди з російською федерацією в нас не буде, цей механізм наразі не вважається прийнятним.²³

2. Наступним і вкрай важливим кроком у поверненні українських дітей є можливість застосування посередництва ООН, МКЧХ або інших міжнародних організацій.

Як відомо, ООН є великою міжнародною міжурядовою організацією, яка відіграє важливу роль у підтриманні миру та безпеки, а також у розвитку міжнародного співробітництва на глобальному рівні. Статут ООН окреслює декілька цілей, зокрема підтримання міжнародного миру та безпеки, встановлення дружніх відносин між націями на основі принципів рівності та самовизначення народів, глобальне співробітництво у вирішенні економічних/соціальних, культурних, гуманітарних, та питання прав людини, підтримка захисту людської гідності та фундаментальних свобод тощо²⁴.

Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними²⁵.

Щоб забезпечити негайне возз'єднання сімей депортованих та примусово переміщених українських дітей, міжнародні організації повинні дотримуватися статей 9 і 10 Конвенції ООН про права дитини,

²³ Механізм і основи політики повернення незаконно депортованих і примусово переміщених дітей. Аналітичний портал Регіонального центру прав людини. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povernennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

²⁴ Чепкова К. О. Міжнародні організації як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 742-746. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/185>

²⁵ Марченко О. А. Деякі проблемні питання щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості дітей, що вчинені в умовах військової агресії. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: Матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 157-162. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-42>.

а також статей 1, 24, 49 ЖК IV та статті 74 ДП I²⁶. Так, 15 червня 2022 року, Мішель Бачелет, Верховний комісар ООН з прав людини оголосила, що Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) почало розслідування звинувачень у примусовій депортації дітей з України до росії. В Україні діє Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні.

27 січня 2023 року Верховний комісар ООН у справах біженців Ф. Гранді заявив, що росія порушила основні принципи захисту дітей під час війни, змінивши їх громадянство та віддавши дітей на усиновлення. Він підкреслив, що «у ситуації війни не можливо визначити, чи є у дітей сім'ї, чи опікуни. І тому, поки це не буде з'ясовано, не можна надавати їм інше громадянство або усиновити їх іншою сім'єю». Верховний комісар вкотре наголосив на проблемі відсутності доступу міжнародних організацій на територію росії²⁷.

15 березня 2023 року, в рамках 52-ї сесії Ради з прав людини ООН у Женеві було представлено звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Голова комісії, Е. Мьосе, разом з її членами розглянули ситуацію з переміщенням 164 українських дітей віком від 4 до 18 років з Донецької, Харківської та Херсонської областей. Члени комісії заявили, що такі дії росії як сторони конфлікту порушенням міжнародного гуманітарного права. Комісія переконана, що факти примусового переміщення та депортації дітей суперечать нормам міжнародного гуманітарного права та є воєнними злочинами. Відтак Комісія звернула на зобов'язання держави-агресора сприяти возз'єднанню розлучених сімей через збройний конфлікт згідно ЖК IV та статті 74 ДП I²⁸.

Безперечно, вагому роль у політичному тиску на росію для повернення українських дітей відіграють подібні звіти вказаних міжнародних організацій. Проте, на жаль, поки що вони не включають конкретної вимоги щодо повернення дітей. Натомість, росія продовжує порушувати всі закони та звичаї війни.

²⁶ Звіт Організації з безпеки та співробітництва в Європі про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правами людини, воєнні злочини та злочини проти людей, пов'язані з примусовим переміщенням та депортацією українських дітей Російської Федерацією від 4 травня 2023 року. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>

²⁷ Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. Вип. 2, 2023. С. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.8>

²⁸ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. 15 March 2023. A/HRC/52/62. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

Беручи до уваги ці та інші фактори, правову основу для створення та впровадження механізму повернення та реабілітації може закласти, зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародні зобов'язання щодо повернення українських дітей». Очікується, що її ухвалення посилить дипломатичний тиск на росію шляхом залучення якомога більшої кількості держав-учасниць, а також продемонструє прихильність Держав-членів цього міжнародного співтовариства своїм зобов'язанням щодо захисту дітей під час збройних конфліктів відповідно до міжнародного права прав людини та гуманітарного права²⁹.

Доречно також, щоб у Резолюції Держави-члени ООН закликали Генерального секретаря, Держав-членів, міжнародні урядові й неурядові організації, зокрема як Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), МКЧХ об'єднати свої зусилля й досвід у межах їхніх мандатів, та терміново надати Україні всю необхідну допомогу, включаючи організаційну, інформаційну, правову, матеріально-технічну та фінансову, для підтримки її зусиль щодо ідентифікації, повернення, реабілітації та реінтеграції депортованих та примусово переміщених українських дітей.

15 березня 2024 року Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні оприлюднила доповідь, в якій зазначила, що виявлено додаткові докази незаконного переміщення дітей з України на підконтрольні росії території. Зокрема, вона зосередила своє розслідування на справі про переміщення 46 дітей з Херсонського обласного будинку дитини до Криму 21 жовтня 2022 року за наказом російської влади. У закладі перебували діти від народження до п'яти років. Вивчивши джерела інформації, Комісія дійшла висновку, що переміщення групи дітей з Херсонського обласного будинку дитини до Криму не було тимчасовим, а отже, становило військовий злочин у формі незаконного переміщення³⁰.

Втім, якщо говорити про роль ООН в реаліях російсько-української війни як організації, яка крім висловлення чергового «глибокого занепокоєння», мала б ще піклуватися про мир і безпеку, в тому числі про захист дітей в умовах збройного конфлікту, то ми повністю солідарні з позицією постійного представника України в Раді Безпеки

²⁹ Механізм і основи політики повернення незаконно депортованих і примусово переміщених дітей. Аналітичний портал Регіонального центру прав людини. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povernennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

³⁰ Комісія ООН виявила додаткові докази, що стосуються незаконного переміщення дітей з України, й нові випадки сексуального насильства з боку російської влади. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/973702.html>

ООН (2016-2018 рр.), Надзвичайного і Повноважного посла України у США (2019-2021 рр.) Володимира Єльченка, на думку якого, система колективної безпеки, базована на Статуті ООН, створеної у 1945 році, після повномасштабного вторгнення росії в Україну остаточно себе вичерпала: «...мені здається, була зроблена головна помилка того, що ми сьогодні називаємо колективним Заходом... Потрібно все розігнати і створити заново міжнародну організацію, яка буде побудована на абсолютно інших принципах»³¹. При цьому постійний представник росії при ООН і в Раді безпеки ООН небезя видає пропагандистські, абсурдні та цинічні заяви про Україну на засіданні Радбезу, погрожуючи повним знищенням України як держави, а питання про українських дітей, насильно відправлених до росії, взагалі називає повністю роздуте.

У разі неможливості досягти ухвалення Резолюції на рівні Генеральної Асамблеї ООН, слід докладати зусиль для розробки і впровадження подібного за змістом документу на інших міжнародних майданчиках, наприклад, у спеціалізованих інституціях ООН, в інших міжнародних урядових або неурядових організаціях.

До прикладу, серед основних фондів ООН, які займаються захистом дітей як в мирний, так і в воєнний час, провідне місце займає Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). ЮНІСЕФ – це міжнародний фонд, який входить до структури ООН. Сутність діяльності фонду полягає в тому, щоб допомагати дітям у всьому світі.

ЮНІСЕФ відкрив своє представництво у Києві у 1997 році. Неводові була ратифікована Основна Угода про співробітництво між Дитячим Фондом ООН та Урядом України, якою окреслено основні положення і умови, згідно з якими ЮНІСЕФ здійснює співробітництво за програмами в Україні³².

21 лютого 2024 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Лубінець Дмитро, на своїй офіційній сторінці телеграм-каналу повідомив, що «вчора за посередництва Катару та допомоги ЮНІСЕФ вдалося повернути 11 дітей»³³.

³¹ Комиш С. В. Міжнародні організації та міжнародне співробітництво: ООН, ЄС, НАТО. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 12(18) (2023). С. 1144-1154. Doi: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12\(18\)-1144-1154](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-1144-1154)

³² Чепкова К. О. Міжнародні організації як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 742-746. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/185>

³³ Катар і повернення українців додому: про що ми говорили з Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Катар в Україні Гаді Аль-Гаджрі. URL: https://t.me/s/dmytro_lubinetz?q=%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80

Важливо відмітити, що ЮНІСЕФ бере активну участь у поверненні українських дітей депортованих на територію рф та примусово переміщених на тимчасово окупованій території України.

Наступною організацією у створенні механізму щодо повернення українських дітей може стати Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). МКЧХ незалежна, неурядова гуманітарна організація, яка виступаючи нейтральним посередником у разі збройних конфліктів і заворушень, спрямовує зусилля на забезпечення захисту та надання допомоги жертвам міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів, як з власної ініціативи, так і керуючись Женевськими конвенціями 1949 р.

МКЧХ працює в нашій державі з 2014 року і наразі збільшує обсяг свого реагування на гуманітарні потреби.

Наприклад, навесні 2022 року МКЧХ створив спеціальне бюро Центрального агентства розшуку (ЦАР) з питань гуманітарної кризи в Україні. Бюро ЦАР «збирає, централізує та передає інформацію про долю та місцезнаходження позбавлених волі осіб, як військових, так і цивільних, які потрапили до рук ворога». Це також «допомагає будь-яким сім'ям, які були розділені через збройний конфлікт, знайти своїх зниклих безвісти родичів»³⁴.

У квітні 2023 року, речник МКЧХ підтвердив, що «відповідно до свого мандату щодо відновлення контакту між сім'ями, які розлучили, та сприяння возз'єднанню, де це можливо», МКЧХ підтримував контакт з уповноваженою росії з прав дитини львовою-беловою. Оскільки МКЧХ діє згідно з принципом конфіденційності, зазвичай неможливо дізнатися повний обсяг його діяльності в конкретному конфлікті чи стосовно певного питання.

У даному контексті не можемо не відзначити бездіяльність російського представництва МКЧХ у встановленні інформації щодо точної кількості та місцеперебування депортованих українських дітей і в системній роботі для їх подальшого повернення додому.

Розуміючи принципи нейтралітету в діяльності МКЧХ, які закладені Женевськими конвенціями, варто наголосити, що саме на цю організацію покладено обов'язок стежити за дотриманням міжнародного гуманітарного права. Тому Україні необхідна активізація роботи МКЧХ, у питанні відновлення прав незаконно депортованих та примусово переміщених росією українських дітей.

³⁴ Звіт Організації з безпеки та співробітництва в Європі про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правами людини, воєнні злочини та злочини проти людей, пов'язані з примусовим переміщенням та депортацією українських дітей Російської Федерацією від 4 травня 2023 року. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>

В продовження до сказаного, зазначимо, що світовій історії відомі приклади позитивної практики імплементації окресленого механізму за посередництва МКЧХ. Зокрема, 27 червня 1994 року МКЧХ, УВКПЛ, ЮНІСЕФ, Міжнародною Федерацією Червоного Хреста та Червоного Півмісяця було розроблено та опубліковано спільну декларацію принципів, у якій наголошується на важливості воз'єднання сімей і місцезнаходження всіх евакуйованих дітей, розлучених зі своїми родичами. У декларації наголошується, що не існує презумпції того, що діти без супроводу в таборах біженців у Руанді чи Бурунді є сиротами³⁵. З цього погляду всі дії щодо евакуації, розміщення та догляду мають бути сплановані таким чином, щоб якнайшвидше воз'єднати неповнолітніх з родинами. Наголошується, що усиновлення таких дітей заборонено не менше 2 років, і в цей період необхідно вживати активних і дієвих заходів щодо пошуку родичів. Декларація також зобов'язує підготувати інформаційну картку з фотографією на кожного неповнолітнього та надати її до Центрального інформаційного агентства МКЧХ у Женеві³⁶

Наступне, і вкрай важливо те, що подібна Резолюція також допустима й бажана на рівні Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). У рамках ОБСЄ було активовано вже три Московські механізми, останній з яких безпосередньо стосувався насильницького переміщення українських дітей.

Так, 30 березня 2023 року, делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ після консультацій з Україною задіяли Московський механізм згідно з пунктом 8 Московського документа. Вони звернулися із проханням, щоб Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) звернулося до України за погодженням запрошення місії експертів для «вирішення проблеми депортації дітей в умовах порушення прав людини та гуманітарних наслідків агресивної війни росії проти України». За результатами цього запиту, 4 квітня 2023 року Україна сформувала місію у складі трьох експерток – професорки Вероніки

³⁵ WAY HOME:внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. URL: <https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/way-home.-kontsepsiia-iedynoho-mekhanizmu-repatriatsii.pdf>

³⁶ WAY HOME:внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. URL: <https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/way-home.-kontsepsiia-iedynoho-mekhanizmu-repatriatsii.pdf>

Білкової (Чехія), докторки Сесілі Геллештвейт (Норвегія) та докторки Еліни Штейнерте (Латвія)³⁷.

Цей механізм, зокрема, включає дослідження питання депортації українських дітей.

04 травня 2023 року ОБСЄ оприлюднила звіт про порушення рф прав українських дітей і їх примусову депортацію. Це перший окремий спеціальний міжнародний звіт щодо проблеми незаконного переміщення рф українських дітей³⁸.

Так, серед ключових висновків Звіту варто виділити такі:

– від початку вторгнення велика кількість українських дітей була переміщена на тимчасово окуповані території України та на територію рф. Це можна кваліфікувати як злочин проти людяності «депортація або примусове переміщення населення»;

– евакуація й тривале переміщення українських дітей без згоди є порушенням міжнародного гуманітарного права. В окремих випадках – серйозними порушеннями ЖК IV та воєнними злочинами;

– примусово переміщені чи депортовані українські діти опиняються в суцільно російському середовищі. Піддаються проросійській інформаційній кампанії, яка часто зводиться до цілеспрямованого перевиховання та залучення до військової освіти;

– дії рф зі зміни громадянства українських дітей, незаконне усиновлення дітей або подібні заходи з асиміляції є порушеннями ЖК IV;

– наслідки цих численних порушень викликають серйозні занепокоєння щодо того, що було порушено право переміщених українських дітей, зокрема: не піддаватися катуванням та іншим нелюдським видам поводження чи покарання тощо³⁹.

Проте, якщо досягнення ухвалення такої Резолюції є неможливим на міжнародному рівні, тоді варто подати відповідну ініціативу на розгляд Ради Європи (Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ)). Нагадаємо, що ПАРЄ у своїх резолюціях неодноразово засуджувала

³⁷ Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації. Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/546560>

³⁸ ОБСЄ оприлюднила звіт про злочини росії проти українських дітей. URL: <https://minre.gov.ua/2023/05/09/obsye-oprylyudnyla-zvit-pro-zlochyyny-rosiyi-proty-ukrayinskykh-ditej/>

³⁹ ОБСЄ оприлюднила звіт про злочини росії проти українських дітей. URL: <https://minre.gov.ua/2023/05/09/obsye-oprylyudnyla-zvit-pro-zlochyyny-rosiyi-proty-ukrayinskykh-ditej/>

насильницьке переміщення українського цивільного населення, яке здійснюється рф, а також депортації дітей⁴⁰.

15 березня 2022 року ПАРЄ прийняла рішення про виключення росії зі складу Ради Європи. Депортація українських дітей росією була визнана Резолюцією Європарламенту від 15 вересня 2022 року і була засуджена багатьма західними країнами⁴¹.

Крім того, яскравим прикладом міжнародного консенсусу в рамках Ради Європи стало те, що 27 квітня 2023 року у Страсбурзі, на сесії ПАРЄ ухвалено Резолюцію, якою визнається, що депортація росією українських дітей містить ознаки геноциду.

Характерно й те, що у вересні 2023 року Європарламент визнав білоруського президента Лукашенка співучасником російських злочинів в Україні.

У січні 2024 року ПАРЄ прийняла Резолюцію із закликом Держав-членів, а також всю міжнароду спільноту, ухвалити на рівні національних парламентів заяви або резолюції, що засуджують воєнні злочини проти дітей, та визнати депортації, насильницькі переміщення та невинуваті затримки з репатріацією українських дітей, що відбулися під час війни, злочинами⁴².

В контексті ухвалення заявлених Резолюцій, не менш важливою може бути Резолюція Європейського Союзу.

Так, 23 березня 2023 року, Європейська Комісія на чолі з Президенткою Урсулою фон дер Ляєн у співпраці з экс-прем'єр-міністром Польщі Матушем Моравецьким, спільно з українською стороною заявила про роботу конференції, для консолідації зусиль міжнародної спільноти в допомозі ООН та іншим міжнародним організаціям щодо повернення в Україну депортованих примусово переміщених дітей.

15 вересня 2023 року ЄС ухвалив Резолюцію в частині порушення прав людини в контексті примусової депортації українських дітей до

⁴⁰ Механізм і основи політики повернення незаконно депортованих і примусово переміщених дітей. Аналітичний портал Регіонального центру прав людини. URL: <https://krumbbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povremennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

⁴¹ Human rights violations in the context of forced deportation of Ukrainian civilians to and forced adoption of Ukrainian children in Russia. European Parliament resolution of 15 September 2022 on human rights violations in the context of the forced deportation of Ukrainian civilians to and the forced adoption of Ukrainian children in Russia (2022/2825(RSP)). P9_TA(2022)0320. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0320_EN.pdf

⁴² ПАРЄ закликала парламенти Європи визнати депортацію українських дітей воєнним злочином. Укрінформ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportcija-ditej-genocyd/32792048.html>

росії та їх примусового усиновлення росіянами. Текст Резолюції містить заклик до держав-членів сприяти репатріації українських дітей-жертв депортації та їх возз'єднанню зі своїми сім'ями. Однак у документ не включено питання подальшої реабілітації та реінтеграції примусово переміщених дітей⁴³.

Окремо хочеться відмітити роль Парламентської асамблеї НАТО у міжнародній підтримці України. Зокрема, в листопаді 2022 року Парламентська асамблея НАТО визнала росію державою-терористом, яка вчиняє щоденні терористичні акти, спрямовані на знищення інфраструктури України з метою залякати населення, викликати страх та невпевненість людей⁴⁴.

3. Використання держави-покровительки можна також розглядати як міжнародний механізм, спрямований на повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей. Тобто до такого механізму може бути залучена третя країна в ролі посередника, передусім вона має бути нейтральною, задовільною для двох сторін, і в якій впевнені обидві воюючі країни. Місія держави-покровительки полягає у зборі даних, обміні інформацією, на її території може бути створений орган із залученням представників міжнародних організацій, з метою активізації комунікації та розробці шляхів повернення дітей на територію України⁴⁵.

Наприклад, такими країнами можуть бути Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Держава Катар тощо.

Наразі Катар – єдина країна, яка публічно допомагає повертати українських дітей. Так, 20 лютого 2024 року за посередництва Катару та допомоги ЮНІСЕФ в Україну вдалося повернути 11 дітей⁴⁶.

⁴³ WAY HOME:внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. URL: <https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/way-home.-kontseptsiiia-iedynoho-mekhanizmu-repatriatsii.pdf>

⁴⁴ Костюк Н. П., Бахновська І. П., Журавська Д. А. Проблеми виконання Женевських конвенцій під час війни. Scientific opinions about law and history : collective monograph / Kuzmenko I., Koropatov O., Liubchuk V., Dumanskyi R. – etc.– international Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2022. 240 p. Available at. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3 (<https://doi.org/10.46299/isg.2022.mono.legal.3.7.1>)

⁴⁵ Філіпішина А. Є два шляхи повернення дітей з Росії в Україну, які ще не використані. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ye-dva-shliakhy-povernennia-ditey-z-rosii-v-ukrainu-iaki-shche-ne-vykorystani-aksana-filipishyna/>

⁴⁶ Катар і повернення українців додому: про що ми говорили з Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Катар в Україні Гаді Аль-Гаджрі. URL: https://t.me/s/dmytro_lubinetz?q=%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80

4. Дієвим механізмом у поверненні дітей може слугувати й новостворена Міжнародна коаліція за повернення українських дітей, створення якої було анонсоване наприкінці жовтня 2023 року, на Мальті під час саміту зовнішньополітичних радників та радників з питань національної безпеки із понад 65 держав Заходу та Глобального Півдня у межах реалізації Української формули миру.

Уже 2 лютого 2024 року в Києві запрацювала Міжнародна коаліція за повернення українських дітей, до складу якої увійшли 28 держав. В ході зібрання було репрезентовано Рамковий документ, до змісту якого увійшли завдання коаліції, зокрема: всебічне сприяння поверненню українських дітей, виявлення місцеперебування незаконно депортованих і примусово переміщених дітей, розроблення механізмів для їхнього повернення та участь у відповідних дипломатичних переговорах, реабілітація дітей тощо⁴⁷.

5. Вагомим успіхом міжнародного співтовариства є також те, що міжнародні судові органи почали брати під судовий контроль ситуації, пов'язані із захистом дітей під час збройного конфлікту⁴⁸. Тому цілком логічно, що міжнародні судові рішення у певній мірі можуть сприяти реалізації міжнародних механізмів щодо повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей.

Наслідки російсько-української війни переконують нас у тому, що міжнародні судові рішення відіграють важливу роль у регулюванні міжнародних відносин як джерело міжнародного права. При цьому, рішення Міжнародного суду повинні розглядатися через призму консенсусу між державами, як незалежної від держав інституції, завданням якої є забезпечення виконання та здійснення міжнародного правосуддя⁴⁹.

Так, Міжнародний суд є (МС або Суд) головним судовим органом ООН. Відповідно до міжнародного права його діяльність спрямована на вирішення правових суперечок між державами та надання консультативних висновків з юридичних питань, які можуть бути поставлені перед ним належним чином на те уповноваженими органами або спеціалізованими установами ООН. Орган був створений згідно Статуту ООН у червні 1945 року, і розпочав роботу в квітні

⁴⁷ Під керівництвом Андрія Єрмака та Мелані Жолі запущено роботу Міжнародної коаліції за повернення українських дітей. URL: <https://www.president.gov.ua/news/pid-kerivnictvom-andriya-yermaka-ta-melani-zholi-zapusheno-r-88709>

⁴⁸ Чернобук В. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3(2023). С. 427-430. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.79>

⁴⁹ Литвиненко В. М., Чічань М. В., Пророченко В. В. Рішення міжнародних судів як джерела міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 306-309. Doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/75>

1946 року, замінивши, при цьому, собою Постійну палату міжнародного правосуддя.

Україна подала позов до МС проти росії 26 лютого 2022 року. Позов стосується порушення росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Україна також вимагає запобіжних заходів. У справі «Україна проти росії» Україна заявляє, що заяви рф про вторгнення в Україну з метою запобігання геноциду є неправдивими. Замість цього, Україна стверджує, що саме росія вчинила геноцид на українській території. Міністерство закордонних справ України у своїй спеціальній заяві пояснює, що росія висунула безпідставні безглузді звинувачення, з метою створення фальшивого приводу для збройної агресії проти України. Вони також зазначають, що геноцид і пов'язані з ним серйозні порушення прав людини виправдовують вторгнення росії в Україну⁵⁰.

16 березня 2022 року, Суд у Гаазі виніс рішення щодо запиту, який був поданий Україною у справі про звинувачення в геноциді згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та його покарання. Суд вимагав від росії забезпечити, щоб жодні військові або регулярні збройні підрозділи, а також інші організації або особи, які контролюються нею, не проводили жодних дій щодо відновлення «операцій»⁵¹. Зауважимо, що у березні 2022 року розглядалося лише питання тимчасових заходів як термінових, а не юрисдикції чи суті справи. Рішення про тимчасові заходи не матиме значущого практичного значення для формування доказової бази під час розслідування воєнних злочинів, адже Суд вирішує питання відповідальності держав, а не окремих осіб.

1 липня 2022 року Україна подала до Суду меморандум за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, з вимогами «відповідальності та повного відшкодування шкоди, завданої грубими порушеннями міжнародного права з боку росії».

1 жовтня того ж року Україна повідомила Суд про порушення росією його наказу щодо тимчасових заходів у зв'язку з анексією чотирьох українських областей. У повідомленні містилося прохання оцінити справу по суті якомога швидше. Традиційно, та 2 жовтня 2022 року росія подає попередні заперечення щодо юрисдикції Суду та прийнятності заяви України. Іншим примітним аспектом справи є безпрецедентна участь 32 держав-учасниць Конвенції про геноцид,

⁵⁰ Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.

⁵¹ Падалка, М. А. (2022). Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, (6). Doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10>

кожна з яких представила свою точку зору на тлумачення Конвенції до Суду. Тлумачення Конвенції всіма державами-учасниками забезпечує беззаперечну юрисдикцію МС щодо позову України.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року дозволила Україні подати позов, а 2 лютого 2024 року Суд виніс рішення щодо попередніх заперечень росії з приводу юрисдикції Суду. Заперечення росії були здебільшого відхилені МС, який вирішив, що тепер справа України може перейти до стадії розгляду по суті⁵².

І в розвитку реакції міжнародної спільноти на жахливі факти депортації українських дітей російськими окупаційними військами, найбажанішою кульмінацією вищезазначених подій стало те, 17 березня 2023 року МКС видав два ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноваженої при президентові росії з прав дитини марії львової-белової. Згідно з цими ордерами путін несе індивідуальну кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини: (i) за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншими особами і/або через за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншими особами та/або через інших осіб (25(3)(a) PC) та (ii) за нездійснення належного контролю над своїми цивільними та військовими підлеглими (25(3) 25(3)(b) PC), за що він несе індивідуальну кримінальну відповідальність. Він несе індивідуальну кримінальну відповідальність за (i) вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншими особами та/або через них (стаття 25(3)(a) PC); та (ii) нездійснення належного контролю відповідно до обов'язків свого начальника за цивільними та військовими підлеглими, які вчинили або санкціонували злочини та перебували під фактичною владою та контролем путіна (25(3)(a) PC). (28(b) PC); і (iii) нездійснення належного контролю відповідно до обов'язків вищестоящего офіцера (28(b) PC) що стосується уповноваженої з прав дитини, яка сама визнала усиновлення Філіпа, українського хлопчика з Маріуполя, незаконним, МКС встановив, що вона також причетна до цього міжнародного злочину, за винятком того, що вона була притягнута до особистої відповідальності за статтею 28(b) PC⁵³.

Наразі російські високопосадовці мають офіційний статус підозрюваних за вчинення зазначених міжнародних злочинів. Згідно з процедурою, підозрюваних осіб мають затримати у будь-якій з країн,

⁵² Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.

⁵³ Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. Вип. 2, 2023. С. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.8>

яка ратифікувала Римський статут МКС. На сьогодні, це 124 Держави-учасниці.

Звертає на увагу й роль національних та міжнародних організацій (і не лише в рамках ООН, Ради Європи, Європейського Союзу), зокрема неурядових громадських організацій, в зборі доказів про вчинення росією депортації та примусового переміщення українських дітей. Примітно, що співпраця на всіх рівнях – як державному, так і неурядовому – сприятиме створенню ефективного міжнародного механізму пошуку та повернення українських дітей.

Зауважимо, що прикладом міжнародної співпраці у документуванні та розслідуванні депортації українських дітей, в тому числі задля формування слідчої практики доведення саме системної та масштабної політики країни-окупанта з депортації цивільного населення, а не розслідування окремих фактів такого переміщення, є робота в рамках Спільної слідчої групи, до складу якої ввійшли 24 країни, зокрема Польща, Естонія, Литва, Латвія, Словаччина, Румунія та Офіс прокурора МКС, а також співпраця та обмін інформацією з МКС в питаннях розслідування злочину примусового переміщення та депортації, а також геноциду.

ВИСНОВКИ

Повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей росією, є обов'язком України відповідно до її міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав дитини. Таке повернення має відбуватися без зволікань, та потребує активізації зусиль у даному напрямку з урахуванням наявних відомостей про десятки тисяч ідентифікованих неповнолітніх жертв депортацій та примусового переміщення.

Через відмову росії співпрацювати з Україною щодо організованого повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей, вбачається важливість координації зусиль міжнародної спільноти та співробітництво українського Уряду з міжнародними організаціями, в контексті створення міжнародного механізму щодо пошуку та повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей.

Міжнародні механізми щодо повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей – це спеціалізовані міжнародні організації та установи, в діяльності яких задекларовано безпосереднє здійснення міжнародно-правового захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Дослідженням з'ясовано, що згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, наразі, для України ймовірними міжнародними

механізмами щодо повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей можуть слугувати:

1. Застосування посередництва ООН, МКЧХ або інших міжнародних організацій, звісно за наявності їхньої згоди на участь у такому посередництві. Юридичною основою для створення та імплементації механізму повернення вкрай необхідною є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародні зобов'язання щодо повернення українських дітей». Подібна Резолюція прийнятна на рівні Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Ради Європи (Парламентська асамблея Ради Європи) та Європейського Союзу. Наголошено на важливості резолюції ПАРС, у якій Асамблея закликала Держави-члени, а також держави-спостерігачі та держави, парламенти яких мають статус спостерігача або партнера по демократії при Асамблеї, а також все міжнародне співтовариство, ухвалити на рівні національних парламентів заяви або резолюції, та визнати депортацію росією українських дітей – геноцидом.

2. Використання держави-покровительки, яка є нейтральною, прийнятною для двох сторін, і якій довіряють обидві воюючі країни. З'ясовано, що єдиною країною, яка відкрито допомагає повертати українських дітей є Катар.

3. Рамковий документ Міжнародної коаліції країн за повернення українських дітей. Основний фокус Коаліції зосереджений на пошуку депортованих та примусово переміщених українських дітей, розробці механізмів їх повернення та участі у відповідних дипломатичних переговорах; розробку механізмів їх повернення, участь у відповідних дипломатичних переговорах; питання підготовки та видачі документів для встановлення особи дітей і членів їх сімей, зокрема необхідних для переміщення через кордон і, відповідно, фізичного повернення дітей в Україну, об'єднання можливостей України, держав-партнерів та міжнародних організацій для підтримки цілей Коаліції, активізація та координація дій, спрямованих на міцну спільну адвокацію та комунікацію.

4. Рішення міжнародних судів, які мають значний вплив на розвиток міжнародної правової системи, формуючи правові доктрини, закріплюючи правові звичаї тощо, визнаються прецедентами особливого характеру.

Проте, варто визнати, що вперше Україна і світ мають справу з потужним ворогом такого високого статусу і значення: росія є членом ядерного клубу, постійним членом Ради Безпеки ООН, а також членом і спонсором багатьох інших міжнародних організацій, які вони використовують як рупор для своєї пропаганди або виправдання агресії.

Саме тому питання повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей має бути й надалі залишатися в центрі уваги як державної влади, так і всього демократичного світу до повного відновлення міжнародної справедливості. Від їхньої злагодженої співпраці залежить доля десятків тисяч українських дітей та існування Української держави в цілому.

АНОТАЦІЯ

Метою представленого дослідження є висвітлення ролі міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Ради Європи, Європейського Союзу, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Міжнародних судів тощо, в контексті створення міжнародних механізмів щодо повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей російською федерацією. Аналізуються наукові публікації, рекомендації, роз'яснення експертів та правозахисних організацій, що стосуються міжнародно-правового захисту дітей в умовах воєнного конфлікту. За результатами дослідження розроблено наукові положення та отримано результати, що в сукупності спрямовані на розв'язання важливої наукової задачі стосовно створення міжнародних механізмів щодо повернення депортованих чи примусово переміщених українських дітей, зокрема такі: російська зброяна агресія проти України ставить під сумнів ефективність існуючих міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Комітету Червоного Хреста; термінове ухвалення Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Міжнародні зобов'язання щодо повернення українських дітей» із прямими вимогами до російської федерації негайно припинити практику депортації та примусового переміщення дітей і забезпечити їхнє повернення та возз'єднання з сім'ями, за участі якомога більшої кількості Держав-членів, є тим механізмом, що сприятиме дипломатичному тиску на росію та підтверджуватиме відданість Держав-членів міжнародного співтовариства їхнім зобов'язанням щодо захисту дітей під час збройних конфліктів, які чітко задекларовані у міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві; новим кроком у розвитку механізму щодо пошуку та повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей є створення Міжнародної коаліції за повернення українських дітей; рішення міжнародних судів як джерела міжнародного права.

Наукова стаття стане у нагоді органам сектору безпеки й оборони, науковцям, науково-педагогічним працівникам, здобувачам вищої

освіти юридичних вишів, а також усіх, хто досліджує проблемні питання геноциду в частині насильницького передавання українських дітей з однієї захищеної групи до іншої, злочину проти людяності у вигляді депортації або насильного переміщення українських дітей, воєнного злочину у формі незаконної депортації або незаконного переміщення українських дітей, а також порушення норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини.

Ключові слова: воєнні злочини, геноцид, держава-агресор, депортація дітей, збройна агресія, злочини проти людяності, міжнародні злочини, примусове переміщення дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Human rights violations in the context of forced deportation of Ukrainian civilians to and forced adoption of Ukrainian children in Russia. European Parliament resolution of 15 September 2022 on human rights violations in the context of the forced deportation of Ukrainian civilians to and the forced adoption of Ukrainian children in Russia (2022/2825(RSP)). P9_TA (2022) 0320. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0320_EN.pdf.

2. WAY HOME:внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України. URL: <https://rchr.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/way-home.-kontseptsii-iedynoho-mekhanizmu-repatriatsii.pdf>.

3. Баб'як О. В., Сазонець І. Л. Міжнародні організації: сутність, функції та канали комунікації з національними урядами. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. № 12/2023. С. 137-143. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.137>.

4. Байрак С. О. Механізми Організації Об'єднаних Націй щодо врегулювання міждержавних конфліктів. *Acta securitatae volynienses*, no 2, 2023. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-2-1>.

5. Басиста І. В. Притягнення Міжнародним кримінальним судом до відповідальності за вчинені та вчинювані міжнародні злочини в Україні, в тому числі щодо дітей (продовження огляду). *Львівська політехніка*. 2023. С. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-1>.

6. Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.

7. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Аналітичний звіт. 2022. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf.

8. Діти війни. Офіц. Веб-сайт. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

10. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. 15 March 2023. A/HRC/52/62. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf.

11. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.

12. Звіт Організації з безпеки та співробітництва в Європі про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правами людини, воєнні злочини та злочини проти людей, пов'язані з примусовим переміщенням та депортацією українських дітей Російської Федерацією від 4 травня 2023 року. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf>.

13. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації. Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/546560>.

14. Катар і повернення українців додому: про що ми говорили з Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Катар в Україні Гаді Аль-Гаджрі. URL: https://t.me/s/dmytro_lubinetz?q=%D0%B%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80.

15. Комиш С. В. Міжнародні організації та міжнародне співробітництво: ООН, ЄС, НАТО. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 12(18) (2023). С. 1144-1154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12\(18\)-1144-1154](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-1144-1154).

16. Комісія ООН виявила додаткові докази, що стосуються незаконного переміщення дітей з України, й нові випадки сексуального насильства з боку російської влади. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/973702.html>.

17. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

18. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

19. Коротков Д. Міжнародні неурядові організації: характер впливу на сучасні міжнародні відносини. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 3 (14) (2022). С. 18-30. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-18-30>.

20. Костюк Н. П., Бахновська І. П., Журавська Д. А. Проблеми виконання Женевських конвенцій під час війни. Scientific opinions about law and history : collective monograph / Kuzmenko I., Koropatov O., Liubchuk V., Dumanskyi R. – etc.– international Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2022. 240 р. Available at. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.3 (<https://doi.org/10.46299/isg.2022.mono.legal.3.7.1>).

21. Литвиненко В. М., Чічкань М. В., Пророченко В. В. Рішення міжнародних судів як джерела міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 306-309. Doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/75>

22. Марченко О. А. Деякі проблемні питання щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень проти ставевої недоторканості дітей, що вчинені в умовах військової агресії. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: Матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 157-162. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-42>.

23. Механізм і основи політики повернення незаконно депортованих і примусово переміщених дітей. Аналітичний портал Регіонального центру прав людини. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/materialy/way-home-mekhanizm-povernennia-nezakonno-deportovanykh-i-prymusovo-peremishchenykh-ditey/>

24. ОБСЄ оприлюднила звіт про злочини росії проти українських дітей. URL: <https://minre.gov.ua/2023/05/09/obsye-oprylyudnyla-zvit-pro-zlochyny-rosiyi-proty-ukrayinskyh-ditej/>

25. Островська Б. В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. Вип. 2, 2023. С. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.8>.

26. Падалка, М. А. (2022). Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (6). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10>.

27. ПАРЕ закликала парламенти Європи визнати депортацію українських дітей воєнним злочином. Укрінформ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportcija-ditej-genocyd/32792048.html>.

28. Пилипишина І. І., Турченко О. Г. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2 (2022). С. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.11>.

29. Під керівництвом Андрія Єрмака та Мелані Жолі запущено роботу Міжнародної коаліції за повернення українських дітей. URL: <https://www.president.gov.ua/news/pid-kerivnictvom-andriya-yermaka-ta-melani-zholi-zapusheno-r-88709>.

30. Позігун І. О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158-163. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.26>.

31. Рибачек В. К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії рф. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах: Матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 85-88. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-21>.*

32. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

33. Сідоренко Ю. (2022), Універсальна міжнародно-правова кваліфікація злочину депортації: передумови виникнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск № 2, 619-623. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-619-623.

34. Тополевський Р. Юридична відповідальність за порушення людських прав і воєнні злочини під час агресії російської федерації проти України: передумови та перспективи. *Право України*. № 3, 2023. С. 85-96. DOI: 10.33498/loiu-2023-06-085.

35. Філіпішина А. Є два шляхи повернення дітей з Росії в Україну, які ще не використані. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ye-dva-shliakhy-povernennia-ditey-z-rosii-v-ukrainu-i-aki-shche-ne-vykorystani-aksana-filipishyna/>.

36. Чепкова К. О. Міжнародні організації як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 742-746. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/185>.

37. Чернобук В. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне*

Information about the authors:

Burak Mariia Vasylivna,

PhD in Law,

Senior Research Fellow of the Research
Laboratory on the Problems of Combating Crime
of the National Academy of Internal Affairs,
1, Solomianska Sq., Kyiv, 03035, Ukraine

Bolistoska Diana Dmitrivna,

Cadet of the National Academy of Internal Affairs,
1, Solomianska Sq., Kyiv, 03035, Ukraine

Від авторів

Висловлено слова подяки Офісу Омбудсмана в особі Дмитра Лубінця, іншим органам державної влади, Державі Катар, Дитячому фонду ЮНІСЕФ, міжнародним організаціям та партнерам, правозахисним та благодійним організаціям, та усім тим, хто сприяє поверненню в Україну депортованих та примусово переміщених українських дітей.